

Srbija između liberalne revolucije i političke restauracije

MILAN PODUNAVAC

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

Opšte je mesto da političko vođstvo Srbije nije razumelo pad Berlinskog zida 1989. Tek će peto-oktobarska promena koju označavamo normativnim konstruktom “liberalne revolucije” (Ackerman) osvojiti “konstitucionalnu šansu” za redefiniciju političkog identiteta Srbije. Izbori 2012. godine vraćaju u političko polje aktere “starog režima” i označavaju period “političke restauracije”. Srbija je imala nesreću da je u poslednjih pedeset godina porodila dva najregresivnija režima u savremenoj Evropi; jedina je postkomunistička zemlja u kojoj je na delu politička restauracija. U radu se analizira politička dinamika društva u Srbiji koja počinje snažnim procesima “republikanizacije politike” i dovršava razaranjem političkog tela društva, padom demokratije i osobitom formom političke patologije.

KLJUČNE RIJEČI: liberalne revolucije, Srbija, restauracija, konstitucionalna šansa, novi despotizam

/ Disolucija harizmatskog režima moći

Opšte je mesto da politička elita Srbije nije razumela pad Berlinskog zida. Naprotiv, u Srbiji se u poslednjoj dekadi prošloga veka rađa politička legura koja prirodom formativnih principa na kojima počiva predstavlja najregresivniju formaciju koja se porodila u Evropi u drugoj polovini dvadesetog veka. Implozija socijalističkog režima i nerazrešeno pitanje rutinizacije harizmatske vlasti otvorili su prostor za legitimacijske borbe konkurirajućih političkih oligarhija. Temeljno obilježje političkog poretka u bivšoj Jugoslaviji bio je sistem harizmatske moći i harizmatskog tipa legitimiteta. Ovaj tip vladavine, kako to pokazuje Maks Veber (Weber) u svojoj sociologiji vladavine, sadrži u sebi

mного snažnije elemente samo-destrukcije nego politički sistemi zasnovani na tradicionalnom i racionalnom tipu legitimiteta. Najdramatičniji problem ovoga tipa poretka je pitanje političkog nasleđivanja i rutinizacije harizmatškog autoriteta. Način na koji se ovaj problem rešava u osnovi determiniše prirodu političkog poretka i strukturu političke moći. Analiza harizmatških političkih režima, sledimo li analizu Maksa Vebera, otkriva dve moguće solucije pitanja političkog nasleđivanja ovoga režima moći. Prvi je da se ustoličenje novog političkog lidera učini u skladu s pravilima koji je harizmatški lider za života utvrdio s ostalim članovima “harizmatške zajednice”. Drugi, je pak, da sam harizmatški lider odredi svoga političkog naslednika. Temeljno je obilježje režima moći u bivšoj Jugoslaviji da ni jedno od ova dva tipa rutinizacije harizmatške vlasti nije usvojeno. Pitanje političkog nasleđivanja i rutinizacije harizmatške vlasti jugoslovenskog harizmarha Josipa Broza Tita ostalo je nerazrešeno. Niti je Tito u toku svoga života odredio političkog naslednika, niti je uredio procedure kako bi se razrešilo ovo pitanje. Osobitu formu mrtve ravnoteže republičkih političkih oligarhija razara srpska politička oligarhija populističkom i ratnom mobilizacijom masa. Zemlja se uvodi u rat, najveću nesreću u kome se društvo može naći, da se oslonim na sjajan tekst B. Konstanta (Constant) *O duhu osvajanja i uzurpacije*. Podsećam, rat razara svaku vrstu socijalnih garancija, poništava svaku formu slobode, rađa i legitimizira svaku vrstu tiranije (Constant, 1988: 81). Oslon na rat bio je poslednje прибежиште ovoga režima. A “poraz u ratu”, da se oslonim na H. Treitschkea (Trajčke), “vraća cezara kući” i uvod je u sve otvorenije oslanjanje režima na nasilje i nasilnu integraciju društva. Režim je u poslednjim godinama svoga postojanja sve više Behemoth (Behemot), a sve manje uređen politički poredak. Taljeran (Talleyrand) je svojevremeno pisao u *Uspomenama* da će Francuzima nakon pada bonapartizma trebati trideset godina da povrate poverenje u republičanske političke ustanove (Ferrero, 1942: 104). Istoznačnu vrstu političkog procesa sve do danas imamo i u Srbiji.

/ “Liberalna revolucija” i njezini “ograničavajući uslovi”

Peto-oktobarska promena otvorila je “prozor mogućnosti” i osobitu formu “konstitucionalne šanse” da se redefiniše politički identitet Srbije. Zbog toga

sam ovu promenu, u tradiciji federalističke političke teorije, sklon da označim kao oblik “liberalne revolucije” u Srbiji (Ackerman, 1992). Na krilima snažne političke mobilizacije i osobite forme “republikanizacije politike” nova politička elita u Srbiji zadobila je konstitucionalnu šansu da ustanovi temeljne principe liberalnog i demokratskog poretka. Ovakva šansa, da se vratim Hamiltonu, rađa se jednom u sto godina. To je stanje u kojem, kako piše u prvoj rečenici prvog eseja *Federalističkih spisa*, društvo “izborom, a ne slučajem bira prve principe svoje političke konstitucije” (Hamilton et al, 1961: 9).

Opšte je mesto da je Srbija u momentu implozije “staroga režima” razoreno društvo, politička pustinja, da se još jednom oslonim na Konstana. Nju karakterišu: razorene ustanove, pauperizovano, degradirano i izolovano društvo, kolonizirano javno polje, detronizirane javne i političke slobode, razoren legalitet i hobesijanski strah kao “zadnje utočište na koje se čovek može osloniti” (Hobbes, 1991: 82). Tri su snažne legure koje određuju ograničavajuće uslove u kojima nova politička klasa, izrasla na valu građanskih i studentskih protesta i osobite političke kulture otpora, donosi svoje prve odluke o prirodi novih političkih i konstitucionalnih principa novoga poretka. Prvi je rat. Srbija je post-ratno društvo. Drugo je diktatura. Srbija je post-diktatorsko društvo, u kojem se prve odluke o prirodi novog političkog poretka odvijaju u ozračju post-diktatorske memorije. Treća je poraz. Srbija je poraženo društvo. Pokazuje se da su negativni učinci ovoga političkog nasleđa dugotrajni. Rat je nepolitičko stanje, “učitelj nasilja”. “U miru, naime, i u dobrim prilikama i države i pojedinci imaju bolja načela zbog toga što ne zapadaju preko volje u nuždu. Rat naprotiv oduzme svakidašnju udobnost, učitelj je nasilja i ravna strašću mnoštva po časovitim prilikama” (Tukidid, 2009: 207, 3.82.4). Rat inherentno razara principe legaliteta, ostavljajući ljude bez jasnih orijentira u njihovom individualnom i kolektivnom ponašanju. Egzistencijalni (hobesijanski) strah postaje osnovni energetski princip njihovog ponašanja. U ratu se ne grade političke ustanove, kako nas upozorava Makijeveli u sjajnom traktatu o političkoj vladavini drugoga rimskog kralja Nume Pompilija, koji je utemeljio gotovo sve republikanske ustanove. No, vrata mira bila su mu otvorena 43 godine; vrata rata isto toliko zatvorena (Pasquino, 1996). Post-diktatorska memorija uvodi u političko polje aktere “staroga režima” koji su po svojim bitnim svojstvima “neprijatelji demokratije”. Radi se o akterima koji koriste demokratiju i demokratske procedure da bi urušili sam demokratski poredak. Nova politička klasa lišava se nužnih instrumenata “borbene demokratije” i antiektremističkog

zakonodavstva. Tek će ubistvo Zorana Đinđića vratiti u političko i pravno polje političke i pravne alate “konstitucionalne diktature” (Rossiter, 1948). Srbija je nakon ovih najnovijih balkanskih ratova poraženo društvo. Porazeno društvo, uči nas iskustvo Vajmarske republike, ima dve važne karakteristike. Niko od političkih i socijalnih aktera “starog režima” iskreno ne brani demokratiju; a temeljni politički konsensus je naprosto nemoguće uspostaviti u odsustvu jasne moralne i kritike refleksije o ratnim zločinima. Naprotiv sve do danas nastavlja se proces normalizacije ratnih zločina.

Revolucija i konstitucionalizacija. Konstitucionalni izbor post-oktobarske političke klase

Ovo je socijalni i politički kontekst u kojem nova politička klasa donosi prve odluke o temeljnim principima “novog poretka” i definiše političke strategije. Peto-oktobarska promena otvorila je složena pitanja o odnosu konstitutivne moći i poretka; revolucije i konstitucionalizacije. Moć da se utemelji ustav je moć da se kreira politički poredak *ex nihilo*. Izrada ustava uključuje ideju moći i autora čija moć je ultimativni izvor poretka. Podsećam na značenje pojma “konstitutivna moć”, koji označava, prema Ulrichu Preussu, “transmutaciju kreativne, neorganizovane i nezatomljene moći revolucije u konstituisanu moć posebnog političkog poretka. Ova definicija implicira da nakon što konstituirajuća moć kreira ustav (poredak), svaka moć koja se poziva na legitimnost mora biti podređena ovoj moći. Nema više prostora za bilo kakvu formu ekstra-konstitucionalne moći. Uspostava ustava (poredak) akt je samo-likvidacije revolucije” (Preuss, 1994: 144).

Ustanovljenje novoga poretka stavilo je novu političku elitu pred osobitu formu konstitucionalnog i političkog izbora, kako da se razreši složeno pitanje o odnosu revolucije i konstitucionalizacije (poretka). U odgovoru na ovo temeljno pitanje oblikovale su se dvije različite strategije. Jednu ćemo označiti “radikalno-demokratskom”; drugu “institucionalističkom”. Obe su strategije imale svoju “personalnu masku” (Marks); prvu je personalizovao Zoran Đinđić, a drugu Vojislav Koštunica. U skladu s prvim radikalno-demokratskim modelom, ustav (poredak) u osnovi sankcioniše demokratsku revoluciju omogućavajući da narod kroz revolucionarnu akciju povрати sopstvenu konstitu-

tivnu moć, koja je svojom prirodom nelimitirana i nije ograničena bilo kakvim pravilima, institucijama ili nekom formom drugog superiornog poretka; ona je osobita forma nelimitirane političke moći. Ustav (poredak) je autentični okvir (*embodiment*) i ekspresija ove moći. Sledeći ovu interpretaciju ustav ima za cilj očuvanje glavnih učinaka revolucije i inkorporaciju revolucionarnih obećanja. U ovakvim uslovima “narod je glavni branilac revolucionarnih postignuća i njihovog očuvanja. Rešavanje socijalnih i političkih konflikata, moć da se nađe solucija mora biti ostavljena narodu; u istinskoj demokratiji nema superiornije moći od moći naroda” (Preuss, 1994: 146).

/ Radikalno-demokratska solucija: evropska perspektiva

U političkoj i konstitucionalnoj istoriji Evrope ova škola političkog mišljenja ima veoma snažan uticaj. Rusoova (Rousseau) deskripcija “superiornog zakonodavca” kao “totaliteta građana” izvorišno je jezgro ove tradicije. Sažeto, sledimo li Rusoa volja naroda ultimativni je izvor političke moći; ograničiti je nije ništa do degradirati narod na status ropstva; obećanjem naroda da se pokorava, narod rastače sopstveno političko telo. Političke posledice ovakvog stanja su sledeće: nema više upravljača; nema više suverena; političko telo društva je urušeno. Konstan, koji je strogi kritičar Rusoa (rekavši, primjerice da je Ruso bio indiferentan premda je njegov konstrukt “opšte volje” ustoličio Napoleona, diktatora po providenju) upozoravao je da je “vek revolucije”, termin koji upotrebljava za poslednju trećinu osamnaestog veka, završio bez stabilnog poretka... Rusoova je greška što je njegov *Društveni ugovor*, tako često označavan kao branilac slobode, “završio u tihoj podršci svim vrstama despotizma”. Žuvenel (Jouvenel) koji iznosi ovu kontestaciju u svom kanonskom radu *Moć* podjednako upozorava na “despotske inklinacije (izravne) demokratije” podsećajući na poznato Monteskjeovo (Montesquieu) upozorenje da se u “demokratiji obično meša moć naroda sa slobodom naroda”. Sve to rađa tendenciju ka “demokratskom cezarizmu”, osobitoj formi ilegitimne vladavine, “uzrokovanoj permanentnom težnjom demokratije da proširuje moć i slabi autonomiju ljudi i njihovih asocijacija namećući socijalnu sigurnost kao temeljno političko dobro, pa socijalna sigurnost rađa onipotetnu državu” (Jouvenel, 1948: 112). Ovo izobličavanje “ratoborne demokratije”, koje je zasnovano na potiskivanju

ideje legalnosti pozivom na ničim ograničenu ideju o legitimnosti, u krajnjoj se instanci ne može kontrolisati. Jakobinska ideja “poretka vrline” najsnažnije je upozorenje. Klasičnu i najsnažniju kritiku ovoga procesa nalazimo kod Hegela, koji je praksu giljotiranja jakobinaca, šibao sledećim rečima: “Ubeđenje, međutim, može da prepozna i oceni samo ubeđenje. Zato vlada *sumnjičenje*. Sada vladaju vrlina i strah, jer subjektivna vrlina koja vlada samo na osnovu ubeđenja, donosi sobom najstrašniju tiraniju” (Deringer, 1991: 38).

Kada E. J. Sijes (Sieyès) u kanonskom traktatu *Šta je treći stalež* opravdava da treći stalež nije samo predstavnik već celina nacije, on u osnovi argumentira da je nacija nezavisna od bilo kakve superiorne moći koja bi uslovljavala njezinu volju. “Nacija prethodi svemu. Ona je izvor svega. Njezina volja uvek je legalna, ona sama je zakon... Način na koji nacija izražava svoju volju nije važna.. Svaka procedura je odgovarajuća i njezina volja je uvek najviši zakon” (Sieyès, 1963: 124). Volja nacije, sledimo li Sijesovu argumentaciju, predstavnici je izvor (osnov) ustava. Ustav je institucionalizacija nacionalne volje. U nastavku argumentacije Sijes izvodi republikansku konstrukciju nacije koja je u temelju moderne evropske državnosti. Na pitanje šta je nacija Sijes daje kanonski odgovor: nacija je “telo sastavljeno od onih koji žive pod vlašću *zajedničkih zakona i predstavljeno istom zakonodavnom skupštinom*”. Nacija je drugo ime za totalitet. Rusoov uticaj je više nego jasan.

/ Šmitova teorija konstitucionalnog izbora

Ovoj osi političke i konstitucionalne teorije pripada i Šmitova etnička koncepcija demokratije. Izdvajamo je jer je uz posredovani uticaj Hobsove teorije (Hobbes) imala veliki uticaj na Đinđićevo razumevanje konstitucionalnog izbora. Osnovno je polazište Karla Šmita (Schmitt) da konstitucionalno ujedinjen narod u njegovoj etničkoj i nacionalnoj istosti čini temelj političkog poretka demokratije. Za Šmita politički karakter demokratskog poretka nije determinisan “dobrim pravilima” već “dobrim vladarima”, jer upravo dobri vladari najbolje predstavljaju pre-normativna, egzistencijalna svojstva naroda. U čisto empiričkom smislu narod je prosto mnoštvo individua unutar određene teritorije; u političkom, pak, značenju narod predstavlja etničku i kulturalnu istost, uspostavljaajući odnos prema “drugima” i prema liberalno-demokratskoj kategoriji čovečanstva u celini.

Šmit ističe da postoji oštra opozicija između liberalnog individualizma sa njegovim moralnim diskursom usredsređenim na pojedinca, i demokratskog ideala, koji je u osnovi politički i usmeren na stvaranje identiteta zasnovanog na homogenosti. Šmit pravi razliku između dva koncepta jednakosti: liberalnog i demokratskog. Liberalni koncept jednakosti pretpostavlja da je svaka osoba jednaka svakoj drugoj osobi. Demokratski koncept, međutim, zahteva mogućnost razlikovanja ko pripada *demosu* a ko je van njega. Iz tog razloga on ne može da postoji bez neophodne korelacije nejednakosti. Demokratski koncept jednakosti je politički i stoga sadrži mogućnost razlikovanja između “mi” i “drugi”. Šmit je sasvim jasan: “demokratija zahteva prvo homogenost”, a zatim – ako se ukaže potreba – eliminaciju i iskorenjivanje heterogenosti. U takvoj političkoj konstrukciji nema mesta za “drugost”. “Drugi” su ljudi koji su isključeni kao stranci ili tuđini. Oni nisu deo političkog tela demokratskog poretka (Schmitt, 1976; Preuss, 1999).

Šmitova teorija konstitucionalnog izbora smeštena je u trokut uzajamnog odnosa između imperativa poretka (sigurnost), liberalnog konstitucionalizma (sloboda) i demokratije (ujedinjenost). Središnja je Šmitova teza da je politička volja neukrotiva. Za njega je liberalizam jedna fragilna teorija poretka (Monteskeje i njegovi sledbenici boje se političke moći i ništa ne znaju o poretku); a demokratija je u osnovi ujedinjavanja (integracije) poretka. Nemoć liberalnog parlamentarizma da označi neprijatelje “ustava i države” nosi u sebi samorazarujuća svojstva. Konstrukcija neprijatelja i definisanje političkog u kategorijama “prijatelj-neprijatelj” nije sastavni deo normalne političke dinamike; ovo stanje se dinamizira i postaje osa političkog samo u onim stanjima koja ugrožavaju temelje države i same političke zajednice. “Političko” u Šmitovoj interpretaciji označava samo onu dimenziju borbi koja je usmerena ka onim praksama, diskursima i institucijama koje su usmerene na uspostavu poretka i organizovanje političke zajednice u uslovima koji su egzistencijalni za nju. Šmit ipak ostaje dosledan početnom stavu da je hobesijanska država moći (Machtstaat) majka moderne evropske države i oznaka tipično političkog aspekta države (Schmitt, 1999).

/ Đinđićeva koncepcija konstitucionalnog izbora

Đinđićeva koncepcija “nedovršene države” (višak moći; manjak suvereniteta) počiva upravo na ovim hobesijansko-šmitijanskim pretpostavkama. To je i razlog da su neki autori (npr. Aleksandar Molnar) Đinđića označili ne samo kao šmitijanca – šta mi se čini opravdivo – već i kao branioca diktature. Đinđić duguje Hobsu i Šmitu temeljno polazište koje kaže da je poredak prvo javno dobro i da njegova uspostava ničim ne urušava utemeljujuća svojstva konstitutivne moći. Otuda oslon na nadmoć i snagu političkih alata u utemeljenju poretka. Mada će se ovi motivi razabrati kod Đinđića u njegovim teorijskim radovima (ponajviše u *Jugoslavija kao nedovršena država*, 1988: 209) i obimnom predgovoru koji je napisao za knjigu Reinharta Kosselecka koju je 1997. i preveo na srpski (*Kritika i kriza: studija o patogenezi građanskog sveta*) tek će ulazak u političko polje jasno artikulirati ovo Đinđićevo stanovište.

Temeljno pitanje koje Đinđića muči nakon pada Miloševićevog režima je *kako da Srbija postane normalna država*. U jednom malom pamfletu (tekstu) koji nosi paradigmatičan naslov (*O Srbiji*) Đinđić bira jedan snažan Veberov moto napisan u vreme Vajmarske republike: *i sa crnim đavolom ću sjesti samo da Njemačka postane normalna država*. Đinđić radi isto. Njegova osnovna polazišta su sledeća: prvo, političko telo Srbije je razoreno; drugo, nema se vremena, poluge “staroga režima” su prejake, mora se ubrzati proces obnove države i političkih institucija; treće, u ovom važnom poslu mora se osloniti na što je najuverljivije, a to su politička sredstva i politički alati. Koliko je Đinđić bio u pravu govori činjenica da je Srbija u momentu njegovog ubistva i dalje očigledno bila “dualna država” sa dva paralelna centra moći; jednim u Kuli, koji simbolizuju “crvene beretke” i drugim u Nemanjinoj koji oličava “oficijelnju političku vlast”. Malo ko u Srbiji u tome momentu zna gde je pravi lokus političke moći. Otuda je i uvođenje vanrednog stanja i oslanjanje na pravne i političke alate “konstitucionalne diktature” bilo opravdivo.

Đinđićevo oslanjanje na politička sredstva i osobita vrsta nepoverenja u parlament praćena osobitom formom “kabinetske diktature” ima dva dodatna učinka. Ova strategija naglašava posebnu ulogu pojedinca (npr. samog Đinđića) i potcenjuje značaj onih institucionalnih mehanizama koji su u srcu legalističke tradicije, kao i nužnost konstitucionalizacije političke moći i ustanova koje su u srcu parlamentarizma (ustanove predstavljanja). To je najslabija

karika Đinđićeve strategije i svih politika koje su se na nju oslanjale. Osobita forma u osnovi je bila *jakobinistička*, a to je i glavni razlog što politički blok koji nasleđuje Đinđića ima nedovoljno razumevanja za imperativne konstitucionalizacije političke moći. Đinđić se, oslanjajući se na politička sredstva i mehanizme demokratske legitimnosti u biti oslanjao na republikanizirano polje politike, jedno osobito stanje koje se porodilo nakon oktobarske promene u kome su građani i politički akteri pokazali veliki interes za stanje političke zajednice i temeljne principe njezine političke i konstitucionalne rekonstitucije.

Đinđićevo razumevanje političkog radikalizma koje smo u ovom tekstu supstituirali robusnijim pojmom jakobinizma, uz sve svoje ograničenosti ima bar dve snažne odbrane u savremenoj političkoj teoriji. Jedna pripada Rusou, a druga američkoj konstitucionalnoj istoriji. Suočen sa temeljnim pitanjem kako da harmonizuje ideju prirodne jednakosti kao slobode i princip individualnih prava, Ruso u pismu Mirabou (Mirabeau) u julu 1767. godine piše: samo su dvije solucije, prva je uspostava političke pravde, stanja u kome se građani slobodno pokoravaju zakonu i obezbeđuje se stalna veza i proveravanje povezanosti individualnih volja i opšte volje; a druga je apsolutni despot koji obezbeđuje mir i sigurnost. Ne vidim, kaže Ruso, nikakav srednji put između najrobusnije demokratije i najperfektnijeg hobesijanskog režima (Furet, 1981: 31). Nasuprot toj tezi nastaje američka federalistička alternativa. Brus Akerman pokazuje da su temeljne odluke u američkoj konstitucionalnoj istoriji usidrene u polju konstitucionalne politike i republikaniziranog polja javnosti. Đinđićeva je strategija bliža američkom konceptu konstitucionalne politike, nego šmitijanskom konceptu etničke demokratije. Ono šta Đinđić potcenjuje je iskustvo Vajmarske republike koje nas uči da su konstitucionalni i integracijski kapaciteti demokratije niski.

/ Institucionalistička (legalistička) koncepcija konstitucionalnog izbora

Nasuprot ovoj strategiji, institucionalistička konstrukcija revolucije koristi revolucionarni uzlet građana da kreira institucije koje omogućavaju narodu da se vrati normalnom životu nakon što su ciljevi revolucije ostvareni. Ova strategija počiva više na poverenju u mudrost i moć institucija i uređenih pravnih i političkih mehanizama nego na neposrednu i direktnu moć naroda. Narod se

podvrgava pravilima (podela vlasti, nezavisno sudstvo itd.) koja omogućavaju da se postignu politički učinci koje bi revolucija anticipirala u novim uslovima. Novi poredak u osnovi institucionalizira moć naroda u osobitoj formi *normalne politike*; institucionalisti su skeptični prema radikalnom rezu između revolucionarne i normalne politike. Oni podsećaju da radikalni rez u institucionalni i politički kontinuitet zakonito vodi u stanje nesigurnosti i otvara prostor za autoritarne solucije (Tocqueville). Izdvajamo Tokvilovu teoriju konstitucionalnog izbora. Ona je dominantno uticala na političke ideje Vojislava Koštunice. Malo je poznato da je Koštunica ne samo preveo *Federalističke spise*, već istovremeno napisao najbolju studiju o političkoj misli Aleksisa de Tokvila (Koštunica, 2004).

U uvodnom delu *Demokratije u Americi* Tokvil razmatra pitanje socijalnih i političkih učinaka konstitucionalnog izbora. On prvo analizira opšta obilježja američkog demokratskog ustava i konstitucionalizma (izbori, institucije, procedure, univerzalna prava, sistem građanskih i političkih asocijacija), da bi zatim pokazao kakav je uticaj ovih (demokratskih) institucija na određene socijalne i političke vrednosti, kao što su prosperitet, sreća, religijske vrednosti, itd. Tokvilova je ambicija u osnovi da vrednuje demokratski poredak u odnosu na druge vladajuće tipove poredaka, kao što su despotizam, monarhija, aristokratija i plutokratija. Mada nosi brojne unutrašnje napetosti i deficite demokratija je za Tokvila univerzalna i najrazložnija solucija. Moderno doba je doba "demokratske revolucije", demokratija univerzalizuje princip političke jednakosti i to je ona vrsta "energetskog principa" (Džeferson / Jefferson) koja demokratiji daje unutrašnji vitalitet i energiju. U odeljku koji nosi paradigmatičan naslov *Zašto su velike revolucije tako retke* Tokvil uvodi u raspravu pitanje: šta proizvodi energiju otpora u savremenim društvima i odgovara: najdublji osnov otpora i modernih revolucija je sentiment nejednakosti. Tokvil je, da podsetimo, zagovornik konstitucionalnog kontinuiteta. Radikalni rezovi i razaranje političkog tkiva jednoga društva zakonito radaju nemir, disenzus, nedemokratske i autoritarne solucije. "U demokratiji ne postoji tendencija prinudnog ujedinjavanja ljudi, demokratska revolucija omogućava ljudima da svako ide vođen sopstvenim sentimentom; nejednakost, pak, rađa mržnju. Amerikanci su imali sreću da su osvojili demokratiju, a da nisu iskusili učinke revolucije; rođeni su jednaki, a da to borbom nisu osvojili" (Tocqueville, 1988: 288).

Da sažmemo raspravu o političkim učincima strategija konstitucionalnog izbora nakon peto-oktobarske promene. U ideološkoj i konstitucionalnoj kon-

testaciji između radikalno demokratske i institucionalne (liberalne) strategije ne otkrivaju se samo različite koncepcije i razlike između konstitucionalne i normalne politike, nego, u osnovi, artikuliraju se dve posve različite koncepcije ustava. Ukratko, dok revolucionarno demokratska ideja ustava ima težnju da sačuva revolucionarni duh naroda i u ustavu pozitivira vrline građana implicirajući osobito jedinstvo između revolucionarne i normalne politike, institucionalna strategija usmerena je na konstitucionalizaciju revolucionarne moći i građanskog duha u obliku "normalne politike". Ustav je grobar revolucije. Očekivalo se da uspešna liberalna revolucija, a to je oznaka političke dinamike posle Petog oktobra, bude dovršena u demokratski donešenom ustavu. U ustavu se u obliku društvenog ugovora iznova definišu temeljna načela i vrednosti zajedničkog života. Novi se poredak u biti i legitimizira kroz jedno novo razumevanje položaja čoveka, odnos građana i vlasti, a osobito kroz jedno novo razumevanje samog pojma politike. Ustav je izraz samosvijesti pripadnika jedne političke zajednice koji upravo njoj odgovora – u protivnom to postaje izvanjski ustav koji je bez vrednosti i značenja. Cena ovog osnovnog konstitucionalnog ugovora i nije tako visoka kakvom se čini na prvi pogled. Da bi jedan ustav bio delotvoran, od njega se očekuje ustanovljavanje koherentnog i stabilnog okvira (procedura, pravila) za nesmetanu reprodukciju političke moći. Da bi, pak, ustav zadovoljio kriterij legitimnosti sa stajališta liberalnih i demokratskih načela, od njega se očekuje da u sebe inkorporira skup civilnih i političkih prava, kao i mehanizme koji osiguravaju demokratski i javni karakter političkih procesa. Liberalni ustav uvijek je spojen s vrednostima konstitucionalizma, čime se pozitivira polazište o politici u granicama prava i konstitucionalnim branama političke vlasti. Tokvilovskim rečnikom, ustav je ledena voda koja hladi političku moć (Arato, 1994: 92-115).

Ovu konstitucionalnu i političku kontestaciju u političkom životu Srbije razrešila su dva događaja. Prvi je ubistvo Zorana Đinđića. Drugi, je donošenje Ustava Srbije u 2006. godini. Institucionalistička strategija je prevagnula. Srbija je dobila liberalni ustav u kome se osobita napetost između konstitucionalizma i demokratije razrešava u korist konstitucionalizma. Početni uzlet zasnovan na osloncu na političku energiju građana i republikanizirane javnosti uvodi Srbiju u polje minimalne političke normalizacije, te političke i demokratske konsolidacije. Neravnoteža liberalnih i demokratskih alata ustava uzrokuje sve naglašeniju ulogu vaninstitucionalnih faktora (nagodba Demokratske strane i Socijalističke partije Srbije; kriza vođstva DS, asistemska

delovanje Srpske radikalne stranke; beli listići i dr.). To je sistemski ambijent u kome na vlast dolaze akteri “staroga režima” (Srpska napredna stranka kao jedno od krila SRS-a, JUL, preletači iz “demokratskog bloka”, korumpirano jezgro civilnog društva i sl.) i njegove “karakterne maske” (Marks).

/ Politička restauracija

To je ambijent u kome na vlast dolazi današnja politička grupa. Srbija je jedina zemlja u kojoj je na delu politička restauracija. Ključni blokovi političke moći (socijalisti, novi radikali) novoustanovljene vlasti, “personalne maske” (Marks), kroz političke tehnologije, oslonjene na eksplozivnu mešavinu nacionalnog i socijalnog populizma, deinstitucionalizaciju poretka prava i politike, nasilan otklon u odnosu na režim vlasti demokratskog bloka, obnavljaju formativne principe “staroga režima”. Sve ovo prati robusna eksplozija “političkog hibrisa” (“žeđi za moć”) koja postaje osnovni “energetski princip” za ljude poput Ivice Dačića i Aleksandra Vučića. Prvi na primedbu iz medijskog političkog polja da je promenom političkih partnera pokazao ne samo odsustvo elementarne lojalnosti prema stranci i lideru koji ga je vratio u političko polje (Borisu Tadiću), već da je istovremeno degradirao politički projekt socijaldemokratije, na kome je uspešno jahao, odgovorio je: “kada ću ako ne sada”. Drugi, pak, odmah pokazuje sva svojstva lične vlasti, pokrivajući ključna polja “tvrde moć”. Mobilizacijom i kontrolom navijačkih grupa i oslobađanjem kriminalaca oblikuje se osobita “pretorijanska garda” koja ostaje najtvrde jezgro vladavine. Prvi korak u ovoj obnovi je “politika reakcije” da posudimo sjajnu formulu Benžamina Konstana iz naslova njegovog istoimenog traktata (*Politika reakcije*). Konstan piše ovaj traktat 1789. godine povodom verovatno najvažnije cezure u Francuskoj revoluciji, termidorskih događaja. Konstan upozorava da “politika reakcije” koja dolazi kao odgovor na ekscese jakobinske revolucije, proizvodi još veće štete i zakonito razara političko tijelo Francuske. No, Konstan veruje u zrelost i vrednosti francuskog političkog prosvetiteljstva, upozoravajući da “progresivni duh ljudi nikakva varvarska invazija, nikakva koalicija ugnjetača, nikakvo prizivanje predrasuda, ne može vratiti nazad”. Konstanov rad svakako je jedna od najboljih analiza uzajamnog odnosa revolucije i restauracije i nagoveštaj konstitucionalnih i političkih borbi koje će obeležiti naredna dva veka. Mada su ove borbe imale svoje različite

historije (rojalističku, jakobinsku, liberalnu, anarhističku, itd.) nikada se nisu mogle osloboditi tiranije onih principa koje je nagovestio E. J. (Abe) Sijes i koji su označili supstituciju jednog početka (rađanja) drugim (“treći stalež ne treba da se plaši galskih i rimskih mitova što dolaze iz prošlosti”) koji ustanovljava “novi svet zasnovan na političkoj jednakosti” (Furet, 1991: 2).

/ Šta je porodila politička restauracija u Srbiji

Doba političke restauracije u Srbiji počinje “padom i slomom demokratije” (Vladisavljević, 2019) i dovršava se osobitom formom političke patologije. U Srbiji se ponovo rađa politička legura koja svojim bitnim svojstvima razara političko tijelo srpskog društva. Rađa se jedan po svemu novi tip političkog poretka koji izmiče kanonskim pojmovima teorija o demokratizaciji (defektna demokratija, ograničena demokratija, neliberalna demokratija, autoritarni proceduralizam, takmičarski autoritarizam) i pripada rodu negativnih političkih režima. Normativno ćemo je označiti robusnim pojmom “novog despotizma”, majkom “negativnih političkih režima” (Podunavac, Keane i Sparks, 1988: 125).

Konstrukt “novog despotizma” oslanjamo na liberalno jezgro evropske političke teorije u kojem se, u radovima Montesjkjea, Konstana, Tokvila, Mila (Mill) i Madam de Stal (Mme de Stael), konstruiše formula “straha” od despotizma, ali pod uticajem bonapartizma i upozorava na osobitu formu “demokratskog despotizma” (Tokvil), “novog despotizma” (Konstan), “prosvetćenog despotizma” (Mil), te na utemeljenje novog tipa poretka koji je oslonjen na osobitu formu podrške naroda a proizvodi stanje “dobrovoljnog ropstva” oslanjajući se pri tome na strah, arbitrarnu upotrebu političke moći, a osobito na novoustanovljenu sferu javnosti. Konstan piše radove o “politici reakcije” (1796) i potom rad o “teroru” (*Des effects de la terreur*, 1797) da bi u kanonskom radu *Duh osvajanja i uzurpacije* koji posvećuje analizi i kritici bonapartizma demonstrirao analitička svojstva ovoga koncepta. Konstanovo polazište prihvatamo kao normativnu osu za analizu. “Ja razumevam pod despotizmom vladavinu u kojoj je volja vladara jedini zakon; vladavinu u kojoj je političko telo, ako postoji, njegov prosti instrument; režim u kome vladar sebe smatra vlasnikom države i smatra svoje podanike kao proste izvršiioce; režim moći u kome je sloboda oduzeta od građana; gde je sud podređen čudima vladara; gde

odluke suda uvek mogu biti anulirane. Njegov princip je princip arbitrarne moći” (Constant, 1988: 114).

Podsećamo da se na valu jednog sentimenta koji bih označio “javnim nepoverenjem u demokratiju” unutar demokratske političke teorije rađa sve snažnija preokupacija s negativnim političkim režimima. Naš kolega Wolfgang Merkel, jedan od vodećih pisaca u teoriji demokratije, objavljuje tekst pod paradigmatičnim naslovom “Oligarhijski kartel autokrata” i analizira političku vladavinu Putina, Erdogana, Lukašenka, ali i lokalnih balkanskih autokrata (Vučića, Đukanovića).

Drugi uticajni teoretičar demokratije i pisac kanonske knjige *The Life and Death of Democracy*, John Keane ide korak dalje uvodeći u teorijsku raspravu klasični pojam “despotije”. U uvodnom izlaganju na velikoj međunarodnoj konferenciji u Sidneyu (2014) Keane (Kin) počinje dramatičnom dijagnozom: “Nova pošast zaposeda 21. vijek, pošast despotizma”.

“Novi despotizam” je, mada u sebi sadrži operirajuće principe različitih političkih poredaka, jedan sasvim novi tip političke vladavine. To je onaj tip režima za koji Franc Nojman (Neumann) u zaključnoj studiji Behemota (“Da li je Njemačka država?”; “Ima li Njemačka političku teoriju?”) upozorava da se radi o tipu režima vlasti koji nema “političku teoriju”, sistem uređenih, racionalnih i usklađenih principa kojima se opravdava i legitimizira politička vlast i koji izražava njegovu strukturu i ciljeve (Neumann, 1963). Režim “nove despotije” pripada ovome rodu. Novi despotizam je normativno robustan i upozoravajući koncept koji naglašava univerzalni problem arbitrarne moći i upozorava naročito na ulogu građana u olakšavanju i legitimiziranju nekontrolisane vlasti. Normativna je aspiracija da se ovako robustnim konceptom negativnog režima upozori kakve nas političke posledice očekuju ukoliko se uruše instrumenti ograničene, nadgledane i kontrolisane vlasti. U srcu je vladavinske tehnologije novoga despotizma urušavanje političkih ustanova, pluralizovanog i kritičkog javnog polja, civilnog društva, gašenje građanskog otpora i građanskog aktiviteta, desubjektiviziranje građana zarobljenih strahom i ostavljenih samovolji i kapricima upravljača. Despotizam nije vladavina zasnovana na apsolutnoj i totalitarnoj kontroli; ona je dovoljno destruktivna da depluralizuje političku energiju građana, svodeći ih na uniformisanu masu, pasivno pokoravanje i osobitu formu “dobrovoljnog ropstva”. “Despotizam našega doba novi je tip anti-demokratske vladavine vođen od strane upravljača koji poseduju veštine manipuliranja i nametljivog ulagivanja narodu u osvaja-

nju pasivne podrške podanika. Despotizam neguje *top-down* odnos pokoravanja i pasivne lojalnosti osnažene novcem, podmićivanjem, zakonima (despoti znaju kako da upotrebljavaju zakone da bi urušili vladavinu prava; zakoni su njihovo oružje sa dva sečiva); izborima bez integriteta, osnažujući sve ovo osloncem na autoritarnu propagandu upotrebom televizije, radija, društvenih mreža, proizvodnjom lažnih vesti” (Keane, 2019: 15). Moderni despotizam je vladavinsko-podanička piramida moći koja opstaje na slabostima i greškama reprezentativne demokratije. Ona je osobiti patološki proizvod koji rađa demokratija. Radi se o osobitoj vrsti ekvilibrijuma koji funkcionise između poretka i neporetka, tajnog i javnog društva, formalnih i neformalnih pravila, povezanih osobitim hobesijanskim *protection – obedience* (zaštita – poslušnost) odnosom zasnovanim na razmeni lojalnosti za sigurnost (Podunavac, Keane i Sparks, 2008: 73; Baumann, 2006: 2). Despotizam neguje i podstiče osobitu formu “korumpiranja naroda” i uvek potencijalno “despotske inklinacije demokratije”.

Gotovo sto godina Evropa nije poznavala takvu vladavinu. U Srbiji se porodila dva puta u poslednjih pedeset godina. Usud je Srbije da je u poslednjih pedeset godina imala dva najregresivnija režima u savremenoj Evropi. Srbija je jedina post-komunistička zemlja u kojoj je na delu politička restauracija.

/ Zaključak

U prethodnim delovima studije analizirali smo dugi put Srbije u “novi despotizam”. Mada se radi još uvek o nekonsolidovanom tipu vladavine (hibridna legura poretka i neporetka) zaključni dio studije posvećujemo analizi formativnih principa ovoga poretka.

Novi despotizam počiva na visoko personalizovanoj cezarističkoj vladavini, u kojoj je “ime vladara legitimacijski titulus vlasti” (Treitschke). Režim devedesetih zvali su *Miloševićeva vladavina*; sadašnji se sve češće označava imenom sadašnjeg upravljača. On se izražava kroz osobitu formu vladavine jednog čoveka praćenu izrazitom cezarističkom formom identifikacije za koju Franc Neumann s pravom utvrđuje da je najregresivnija forma identifikacije (Neumann, 1957: 278). Nova despotija je kvazilegitimna vladavina koja potiče javne poroke (korupciju, podmićivanje, laž, rasprodaju javnih sinekura) i razara javne vrline građanske participacije i hrabrosti. Kvazilegitimna vladavina,

kako to i prilike u Srbiji pokazuju, strukturne principe straha, sile, nesigurnosti i nestabilnosti prikriva prividom slobode, prividom ustanova i prividom stabilnosti. Razorene su granice između javnog i privatnog, tajnog i javnog, formalnih i neformalnih pravila, oficijelnog i neoficijelnog društva. Političke i pravne procedure supstituiraju se permanentnim “populističkim apelom” vođe. Napoleon je svojevremeno upozoravao da mora francuskom narodu da ponudi nešto novo svaka tri meseca. U Srbiji se to događa na nedeljnom i dnevnom nivou. Mada ima dosta signala da “populistički apel” vođe doživljava oseku, još je uvek dovoljno snažan da vezuje većinski deo političke publike. Sve se ovo nadgrađuje autoritarnom propagandom i potpunom kolonizacijom javnog polja. U savremenim društvima propaganda i nije ništa drugo do nasilje usmereno protiv kritičkog i otvorenog polja javnosti (*publicity*). Propaganda dakako nije nasilje, ali ona je uvek njegov deo. Ono što ih povezuje jeste proizvodnja straha i uspostavljanje jedne heteronomne kontrole nad narodom.

Nova despotija počiva na kulturi straha. Strah je energetski princip ovoga poretka. Strah se proizvodi i širi u socijalnom tkivu društva na direktan i indirektan način kombinacijom represivne politike, odsustvom institucionalne zaštite (razaranjem legaliteta), kao i nasilnim formama impostacije socijalne i političke transformacije društva. Sve ove forme demonstriraju se u Srbiji dodirujući se s metodama selektivnog terora. Funkcija je selektivnog terora da institucionalizira strah kao polugu reprodukcije političke moći. Kao i svi negativni režimi, režim moći u Srbiji kombinuje strah od poznatog sa onim od nepoznatog. Strah od poznatog impostira se uglavnom kroz fizičku represiju, javnu okrutnost, nasilnu kontrolu društva, militarizaciju, formiranje i upotrebu para-partijskih grupa (pretorijanizam), enormno prisustvo moći u javnom polju. Druga, pak, vrsta straha prepoznaje se u odsustvu jasnih pravila i međusobne solidarnosti. Iracionalnost, arbitrarnost i autoritarnost uvek idu uz režime straha, kakav se ponovo porodio u Srbiji.

I Reference

- Ackerman, B. (1992), *The Future of Liberal Revolution*, N. Haven i London: Yale University Press.
- Arato, A. (1994), "Dilemmas of Constitutional Making", u: Rosenfeld, M. (ur): *Constitutionalism, Identity, Difference and Legitimacy*, London i Durham: Duke University Press.
- Baumann, Z. (2006), *Liquid Fear*, London: Polity Press.
- Constant, B. (1988), *Political Writings* (uredio: B. Fontana). Cambridge: Cambridge University Press.
- Deringer, E. (1991), "Granice i ugrožavanje pravne države", u: D. Basta i D. Mueller (ur.): *Pravna država. Poreklo i budućnost jedne ideje*, Beograd: Pravni fakultet.
- Hamilton, A, Medison J. i Jay J. (uredio: Rositer, C). (1961). *The Federalist Papers*. New York: Penguin.
- Hobbes, Th, (1991), *Leviathan* (uredio: R. Tuck), Cambridge: Cambridge University Press.
- Furet, F., (1981), *Interpreting The French Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ferrero, G. (1942), *The Principles of Power*, New York: C.P. Putnam.
- Jouvenel, B. (1948), *Power*, London: Hutchinson.
- Neumann, F. (1957), *The Democratic and Authoritarian State*, London: Free Press.
- Koštunica, V. (2004), *Pravni i politički spisi*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Pasquino, P. (1996), "Political Theory, Order and Treat", u: Shapiro, I i Hardin, R (ur): *Political Order, Nomos* 38: 19—41.
- Preuss, U. K. (1994), "Constitutional Power Making of New Polity", u: Rosenfeld, M (ur.): *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*, Durham i London: Duke University Press.
- Podunavac, M, Keane, J i Sparks, C. (2008), *Politika i strah*, Zagreb: Politička kultura.
- Sieyès, E. J. (1963), *What is the Third Estate*, London: Pall Mall.
- Schmitt, C, (1976), *The Concept of the Political*, Brunswick: Rutgers.
- Tocqueville, A. (1995), *Democracy in America*, New York: Vintage.
- Tukidid (2009), *Povijest Peloponeskog rata*, (preveo: Stjepan Telar), Zagreb: Matica hrvatska.
- Vladislavljević, N. (2019), *Uspon i pad demokratije posle Petog oktobra*, Beograd: Arhipelag.

MILAN PODUNAVAC
**Serbia between liberal revolution
and political restauration**

Summary

It is a common place to say that Serbia's political leadership failed to understand the fall of the Berlin Wall in 1989. It is only by political changes of the 5th October 2000, which we here describe as “liberal revolution” – relying on the normative construct developed by Bruce Ackerman – that a “constitutional chance” for re-defining of political identity of Serbia emerged. However, the 2012 elections marked the returning of the actors of the “Old Regime” on political scene, which meant also the beginning of the period of “political restauration”. Serbia had a misfortune: in the last 50 years it gave birth to two most regressive regimes in contemporary Europe. It is the only post-communist country in which we now witness political restauration. In this article we analyse political dynamics of Serbian society, beginning with forceful processes of “republicanisation of politics” and ending with destruction of political body of society, the fall of democracy and the emergence of a particular form of political pathology.

KEY WORDS: Liberal revolutions, Serbia, Restauration, Constitutional chance, New despotism